

БОЛГАРСЬКИЙ ІСИХАЗМ ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИКИ В УКРАЇНІ

Наприкінці XIV ст., після завоювання турками Балкан, почалася масова еміграція болгарських інтелектуалів до сусідніх православних країн, у тому числі й в Україну. Це були здебільшого богослови, послідовники тирновського патріарха Євтимія (1375 – 1400 рр.), відомого реформатора слов'янської писемності, прихильника вчення ісихазму. Найвідомішими з них були київські митрополити – Кіпріян та Григорій Цамблак. Вони привезли з собою чимало книг богословського та філософського характеру, в тому числі ісихастського змісту. Крім цього, у своїй повчальній та проповідницькій творчості вони самі розробляли ісихастську тематику. Так, ісихастською ідеологією пронизаний, зокрема, твір Кіпріяна "Житіє митрополита Петра", присвячений київському митрополитові Петрові Ратенському, вихідцеві з Галицько-Волинського князівства [6, с.123 - 138]. До ісихастських можна віднести і деякі твори Григорія Цамблака, зокрема його "Слово на божественное преображеніє", в якому розглядається проблема фаворського світла.

Внесок болгарських апологетів в розповсюдження ісихазму на території тогочасної України важко переоцінити. Тому слід сказати декілька слів про витoki болгарської духовної літературної традиції та про найбільш яскравих її представників. Однією з перших треба висвітлити постать Григорія Синаїта, як людини, що здійснила великий вплив на формування болгарського ісихазму. На аскетичну систему преподобного Григорія Синаїта мала вплив "Ліствиця" святого Іоанна, ігумена Синайської гори (7 ст.). У творіннях преподобного Григорія є багато посилок на цю працю. Крім того, "Ліствиця" у багатьох відношеннях послужила йому зразком. Подібно до святого Іоанна Ліствичника, вчення про ісихію він також звів в складну, але детально розроблену систему, яка вказує подвижнику шлях до вищого ступеня духовного росту – споглядання і обоження. Перша частина системи преподобного Григорія Синаїта містить підготовчі ази на шляху до досконалості. Другу ж частину його вчення складає теорія чернецтва, що веде до вищого ступеня досконалості. Глави обох частин вчення Григорія Синаїта представляють тільки теоретичні принципи духовно-етичного життя людини або догматичну сторону вчення. Практичні повчання або практичні настанови на шляху до чеснот викладені в творах "Наставлення к безмолвствующим", "О безмолвии и молитве", "О безмолвии" [7, с.191]. Досить цікавим в контексті розуміння Григорієм Синаїтом ролі та місця людини у створеному Богом Всесвіті є його погляд на виникнення в душі людини тих чи інших якостей. Поява в душі гріховних якостей, згідно вченню преподобного Григорія Синаїта, залежить від спрямованості сил душі до добра або зла і від того, якою мірою вона здатна або не здатна йти шляхом добра. "Добродетели, хотя одни из других рождаются, но бытие свое имеют из трех сил душевных. Начало и источник добродетелей есть благое произволение, или желание

добра” [3, с.195 - 196]. Тим самим преподобний надає людині певну свободу як у духовному так і у фізичному плані. В цьому ж контексті треба згадати видатного сербського проповідника ісихазма, учня Григорія Синаїта – преподобного Григорія Горняцького, засновника монастиря Ждрело в Бранічеве. Показовою є його етична концепція, а саме – розуміння совісті. Совість – це природній закон, споконвічно даний людині, за допомогою якого розрізняються добро та зло.

Погляди Григорія Синаїта та Григорія Палами на слово й мову взагалі було покладено в основу так званої Євтимієвої реформи слов'янської писемності та емоційно-експресивного стилю ("плетіння слівес"), який з кінця 14 століття почав застосовуватись і в Україні. Основний принцип цього стилю базувався на філософії ісихастів: ті автори, які культивували його, намагалися знайти у матеріальному нематеріальне, виявити християнські істини в усіх галузях життя. Твори, написані в стилі "плетіння слівес" наповнені окличними реченнями, риторичними запитаннями, внутрішніми монологами, неологізмами, нагромадженням синонімів, епітетів, порівнянь тощо. Авторі гіперболізують свої почуття, чимало уваги намагаються приділити внутрішньому світу людини. Чимало художньо-стильових засобів, якими оперували автори 15 століття, були відомі письменникам попередніх епох і особливо 12 -13 століть, тобто доби орнаментального стилю, але "плетіння слівес" включало також і підвищену увагу до людини та її психології. Саме це явище було тісно пов'язане з ісихазмом і з'явилося лише наприкінці 14 століття [5, с.40 - 43].

Великий внесок в розвиток та розповсюдження ісихазму був зроблений одним з найближчих учнів Григорія Синаїта – Феодосієм Тирновським.

Тирновська школа святого Феодосія була прямою послідовницею Парроїської школи Григорія Синаїта. Заснована на принципах ісихазму, за масштабом та різноманітністю охоплення книжкової та навчальної діяльності і нового літературного напрямку вона перевершувала чернечі школи, що існували на Афоні [4, с.104 - 105].

Послідовником святого Феодосія є Євтимій Тирновський з іменем якого пов'язують розквіт болгарської духовної літератури та підсилення впливу ісихазму на слов'янські країни, зокрема на Україну. Період творчості преподобного Євтимія характеризується розвитком агіографічної літератури, характерною рисою якої є пропаганда ідеалів ісихазму. Євтимій пише житійну літературу присвячену Івану Рильському, Костянтину та Єлені, Іоанну Полівотському. В біографіях подвижників, яких описує Євтимій підкреслюються такі риси як: відхід від світу, самозаглиблення, аскетизм.

Наступною характерною рисою житійних описів преподобного Євтимія, яка згодом проявиться також і в іконографії, зокрема українській, є підвищений психологізм. Увага до людини, звернення до її переживань та емоцій до її внутрішнього світу дає змогу казати про наявність ренесансних тенденцій в літературі тирновської школи [2, с.25 - 27]. Гуманістичні тенденції в болгарській духовній літературі продовжує Григорій Цамбалак, який пізніше стане митрополитом Київським. В своєму "Похвално слово на Євтимій" при

зображенні образу преподобного особливу увагу Цамбалак звертає на його світоглядну позицію, детально описує особистісні риси. Важливу роль у своїх творах Григорій Цамбалак відводить опису природи, причому, що є особливо важливим, він описує природу з позитивної сторони. Навколишній світ у автора не є проявленням недосконалості, він не протиставляється світу неземному. Світ земний є гарним і сповненим краси [1, с.165 - 184]. Природа дана у своїй єдності та неповторності. Розглядаючи творчість Цамбалака треба відмітити, що в поглядах на людину у нього спостерігаються середньовічні тенденції. В своєму творі “Беседа за милостинята и нищите” він відводить людині досить пасивну роль у акті творіння. Людина не є творцем у істинному сенсі цього слова, а лише тільки виконавцем божої волі. Щодо істинної реальності то вона дана нам не чуттєво а за допомогою Євангелія та ікон: ”чуємо в Євангелії та на іконі бачимо” [5, с.12 - 14].

Спільність рис і тем, схожість мистецьких засобів та духовна спорідненість – такі риси характеризують взаємодію балканської та української духовно – естетичних традицій. Потрапляючи в культурний простір України балканський ісихазм набуває нового, неповторного вигляду. Та під його впливом і українська духовна культура зазнає значних та незворотніх змін.

1. *Велчо Велчев*. От Константин Философ до Паисий Хилендарски. София. Наука и изкуство. – 1978; 2. *Георги Данчев*. Страници из историята на Търновската книжовна школа. София. Наука и изкуство. – 1983; 3. *Добротолубие*. М., 1889; 4. *Игумен Петр*. Преподобний Григорий Синаит и его духовные преемники. М., 1999; 5. *Пеньо Русев*. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. София. 1980; 6. *Прохоров Г. М.* Повесть о Митяе. Русь и Византия в эпоху Куликовской битвы. - Ленинград, 1974; 7. *Сырку П.А.* К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. СПб., 1899. Т.1, вып. 1: Время и жизнь патриарха Евфимия Тырновского

Любомир Андрусів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

ПОНЯТТЯ «ДУХОВНИЙ РОЗУМ» В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ДОКЛАСИЧНОЇ ДОБИ ХІ-ХVІІ СТ.

Поставлена проблема стосується з’ясування змісту поняття «духовний розум» в українській філософській думці докласичної доби як однієї з передумов формування раціоналістичної традиції в творах мислителів Києво-Могилянської академії та Г.Сковороди.

Відправною тезою нашого дослідження служать твори представника містико-аскетичного напрямку в українській філософській думці кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст., орієнтованого насамперед на греко-візантійські і давньоруські духовні цінності – І.Вишенського. У своєму творі «Викриття диявола-